

Edin Urjan Kukavica
Živa duhovnost

UDK 141.336

S toljeće i pol koji su za nama najveći dio savremenog čovječanstva savremenoj psihologiji postavljao je veliki broj pitanja u smislu razumijevanja, tretiranja, odnosa prema psihološkim oboljenjima i, u konačnici, njihovog liječenja, te – opravdano ili ne – očekivao, ako ne jednak, a ono makar približan broj odgovora. Nakon brojnih naučnih, kolektivnih i individualnih razočarenja, ljudi su – ponajviše izučavajući neki od oblika tradicionalne medicine – došli do zaključka da odgovor na unutarnje pitanje ne može biti vani, nego samo unutra. Teško je nabrojivo mnoštvo pokušaja traganja za odgovarajućim načinom i putem 'stizanja na mjesto' – dosezanja stanja – u kojemu se konačnim i ispravnim definiranjem pitanja dolazi do odgovora, od korištenja raznih halucinogena do putovanja na daleka odredišta s ciljem susreta sa 'svetim ljudima'. U međuvremenu, broj pitanja se – usljed pomanjkanja odgovora na dotad postavljena – uvećao, a broj odgovora postajao sve manji. Zloglasna *kvaka 22* krila se – i za mnoge se još krije – u zanemarivanju činjenice da tradicionalna potreba zahtijeva tradicionalni lijek, te da sve što nije to ustvari nije lijek, a ono što nije dio rješenja neminovno postaje dio problema.

U posljednje vrijeme uočljiva je tendencija traganja za modelom koji utjelovljuje (obuhvata) znanje i naučna dostignuća savremene psihologije i viših, duhovnih aspekata bića zvanog čovjek, pritom oslanjajući se na dosadašnja saznanja o naprednom, duhovno integriranom modelu blagostanja. Dr. Arthur Deikman psihijatar sa diplomom sa Harvarda i predavač kliničke psihijatrije na univerzitetu Kalifornija (*University of California*), pionir u znanstvenom istraživanju veze i odnosa duhovnosti i psihoterapije, kaže:

“Moguće je da su značenje i svrha ljudskog života izvan spectruma uobičajene svijesti, čije je širenje i produbljivanje predmetom bavljenja duhovnih tradicija. Ustvari, neki evoluciju svijesti smatraju osnovnim zadatkom ljudske rase. Zapadna psihologija, u pokušajima da objasni osjećaj besmisla i njemu pripadajuće simptome, mnogo može naučiti od duhovnosti, u kojoj se značenje smatra nečim realnim i svijesti dokučivim, uz pomoć razvoja i nadgradnje odgovarajućeg perceptualnog kapaciteta.”

Sufijska učenja u svojoj ukupnosti osiguravaju model, način i put rješavanja tih vrsta problema, a kojima je moguće obogatiti *spectrum* moderne psihologije, prije svega uravnoteženim pristupom razvoju kapaciteta neophodnih za dosezanje viših aspekata čovjeka kao stvorenja i bića. Ovakav pristup psihologiji predstavlja *razmotavajući* proces psiho-duhovne (re)integracije i transformacije utemeljen na unutarnjoj stvarnosti i jednako unutarnjoj ravnoteži koji su – treba li to spomenuti – postojali davno prije pojave savremene ili bilo kakve psihologije. Isto tako, ovakav (integrirani) pristup osigurava mnoštvo odgovora na (ne)postavljena pitanja čovjekovog odnosa sa samim sobom, naime svojim egom / “ja” te, posljedično, s njegovom patologijom. *Sufijska psihologija*, ako je tako možemo nazvati, oslanja se na svrhu, mogućnost i značenje života, insistirajući na ljudskoj suštinskoj (duhovnoj) prirodi, te boravku na ovome svijetu kao *putovanju s ciljem i svrhom otkrivanja sebe*.

Sufijska učenja temelje se na stajalištu da *transformativni potencijal* svakog individualnog i subjektivnog “ja” u objektivno – koliko god to paradoksalno zvučalo – postoji u svakoj individui napose, ali da nije dokučiv uobičajenim metodima prije svega

zbog ograničene percepcije, a potom i zbog vlastite identifikacije sa svojim egom "ja". Psihološkim pojmovnikom to znači *priznavanje nevolje uzrokovanje vlastitim egom / "ja" i izgledna mogućnost preobražaja i uravnoteženo stanje idealnog unutarnjeg sklada.*

U tesavvufu *put samospoznaje* ne smatra se odvojenim ili drukčijim od *duhovnog puta*¹; naprotiv, za tesavvuf to je životni i neophodni proces u cilju potpune realizacije vlastitih potencijala. Sufijska psihologija nudi odgovor na suštinska pitanja – odnosno mogućnost traganja i otkrivanja – ko smo, kamo idemo i čemu stremimo te, u konačnici identifikiranja, svrhe ovosvjetovnog životnog putovanja.

Duhovno integrirani psihološki model sufijske psihologije potrebuje i zahtijeva paradigmatički pomak u shvatanju i poimanju odnosa duše prema egu. Kako osoba postaje sve manje preokupirana vlastitim "ja", dodatnim angažiranjem u dubljim razinama svoga bića i Bogom, navlastito – što je jedino što kod čovjeka uspostavlja ravnotežu između fizičkog i duhovnog – stanje njenog emotivnog i psihološkog zdravlja mijenja se iz korijena. Dok je zapadna psihologija ostvarila priličan napredak u razumijevanju emocija i ponašanja, još uvijek se muči s poimanjem i definiranjem koncepta ega / "ja". Dokle god se ne pronade odgovor na drugo pitanje – odnosno ne pojmi "ja" u pravom svjetlu – mogućnost za razumijevanje i potpuno *kušanje* života vrlo je ograničeno. Tesavvuf potencira postojanje viših aspekata ega / "ja" koje je moguće dosegnuti, a za prvim *kušanjem* tih stanja slijedi promjena vlastite ego-osobnosti. Pri tome iskršava veliki broj pratećih pitanja poput: šta je "ja" i kako počinjemo identifikirati, razumijevati i *kušati* viša stanja? Deikman sugerira da modernoj psihologiji manjka razumijevanje onoga što

se naziva "promatrajuće ja". Njegovo shvatanje i objašnjenje ovog složenog pojma moguće je iskoristiti u cilju stjecanja uvida u spomenuti paradigmatički pomak, neophodan u cilju definiranja i poimanja prirode ega / "ja":

"Najznačajnija činjenica u vezi s 'promatrajućim ja' jeste da ga je nemoguće objektivizirati. Što god smo u stanju primijetiti ili konceptualizirati je 'predmet svijesti', a ne svijest napose, što – iskustvom objekta – već predstavlja korak unatrag. Za razliku od drugih aspekata iskustva – misli, emocija, želja i funkcija – 'promatrajuće ja' moguće je spoznati ali ne i locirati, vidjeti. (...) Dakle, uobičajena svijest posjeduje transcendentirajući element koji rijetko primjećujemo budući da je taj element sami osnov našeg iskustva. Pojam 'transcendentirajući' je opravdan, jer da subjektivnu svijest – promatrajuće ja – nije moguće primijetiti nego da zauvijek ostaje odvojena od sadržine svijesti, to bi ukazivalo na to da je ona neke druge suštine od bilo čega drugo. Jasno nam je da je 'promatrajuće ja' bez karakteristika, svijet na njega ne utječe taman koliko na ogledalo ne utječe prikaz koji odražava."

Koristeći se sufijskom analogijom, sve boje stvorio je Bezbojni, a sve oblike i forme Bezoblični. U ovome proširenom poimanju "ja" nalazi se ključ iskustva naše najosobnije i najuniverzalnije prirode. Sufijska psihologija integraciju ovog transcendentnog aspekta u ostatak našeg postojanja posmatra ne samo kao funkcionalni i učinkoviti metod uspostave ravnoteže nego i kao svrhu života napose. Zarad detaljnijeg i prijemčivijeg pojašnjenja te integracije poslužiti ćemo se prikazom dvije osi – jedne vertikalne i jedne horizontalne – koje se međusobno sijeku; sve ljudske aspekte možemo posložiti po te dvije osi. Transcendentalni aspekt "ja",

¹ Načelno, postoje tri načina putovanja (prema) Bogu, Uzvišenom: prvi način je *put neznanja*, kojim svako mora putovati u određenoj (početnoj) fazi svoga putovanja; to je stanje osobe koja provede život povinujući se svojim osjetilima i strastima, u agoniji ovosvjetovnih žudnji i prohtjeva, sakupljajući teret svojih loših djela. Drugi način je *put pobožnosti (posvećenosti)*, odnosno put iskrenih zaljubljenika. Pobožnost je *nebesko vino* koje opija zaljubljenika dok se njegovo srce ne očisti od svega osim vizije Voljenog, koja traje do kraja putovanja. Treći način je *put mudrosti*, kojim hode i kojega završavaju samo rijetki; *putnik* zanemaruje životne ugone, razvezuje ovosvjetovne veze i okreće se Bogu, Uzvišenom, nadahnut božanskom mudrošću. Takav putnik ostvaruje kontrolu nad svojim tjelesnim potrebama i prohtjevima, mislima i osjećajima, te je u stanju realizirati vlastiti *džennet* u sebi u kojemu može uživati do konačnog susreta sa svojim Gospodarem. Svi ljudi putuju jednim od ova tri puta koji – svi – imaju istu krajnju destinaciju, u smislu *...doista, svi smo Allahovi i Njemu se vraćamo.*

između čovjeka i Boga, počiva na vertikalnoj osi. Svi ostali aspekti čovjeka i ovoga svijeta nalaze se na horizontalnoj osi. Sukladno sufijskom učenju, da bi se dogodila integracija, mora se uspostaviti međusobni odnos (sjecište) horizontalne i vertikalne osi, te posredstvom tog odnosa (koji se naziva *rabita*) prethodno izmješteni aspekti čovjeka po horizontalnoj osi dolaze na odgovarajuća mjesta. S druge strane, to omogućava ispravan poredak odnosa na vertikalnoj osi. Značajno je primijetiti da, kada se integracija odvija po vertikalnoj osi, rezultat će odražavati određeni stupanj samospoznaje (*ma'rifet* ili *ma'rifah*)² koji drukčije nije moguće ostvariti.

U sufijskoj psihologiji najčešći opći metodološki pristup je *pretvaranje nesvjesnog u svjesno*, naporedo dosežući više aspekte vlastitog postojanja. Jedan od primijenjenih metoda su poučne, parabolične priče (*bikaje*); ovaj metod postoji i u drugim duhovnim tradicijama, ali je zasigurno svoj vrhunac dosegao u tesavvufu. Uprimjerit ćemo to starom sufijskom pričom o izgubljenim ključevima. Ogroman korpus priča u perzijskoj sufijskoj tradiciji vezuje se za Behlula *mudrog ludaka*, historijsku ličnost, svejednako kao što je to Nasrudin-hodža u turskoj tradiciji:

“Zatekli su Nasrudin-hodžu kako pužuci po ulici ‘na sve četiri’ traži ključ od svoje kuće. Jedan poznanik mu se pridruži u njegovoj potrazi. Nakon izvjesnog vremena i bezuspješne potrage, poznanik upita: ‘Jesi li ti siguran da si ključ izgubio baš ovdje?’ Na to Nasrudin odgovori: ‘Ne, siguran sam da sam ga izgubio u kući.’ ‘Pa, što ga onda tražiš ovdje?’ – upita poznanik začuđeno. ‘Ovdje se puno bolje vidi, ima više svjetla’ – objasnio je Nasrudin.”

Ova simpatična *pričica* svejednako ukazuje na naše sljepilo i ismijava ga,

kao i sklonost da tražimo u oblastima i na mjestima koja su nam ugodnija umjesto na mjestima na kojima se nešto nalazi. Poput svih sufijskih *pričica* i ova je namijenjena da nas posredno poduči mnogim stvarima na brojnim razinama. Naprimjer, budući da ontološki život kao doista smislen možemo iskusiti samo kada za njegovom svrhom tragamo u skladu s njegovom izvornom svrhom, a kada – i kako – tu svrhu ne razumijemo ili je ne uspijevamo dosegnuti, tako za značenjem tragamo na pogrešnim mjestima. Stoga je razumljivo razočarenje, očaj i depresija koji se javljaju kao jedini rezultat uzaludne potrage. Sufijska psihologija osvjetljava stvarni uzrok spomenutih problema i pomaže nam da ostvarimo uvid u *građu* vlastitoga “ja” i njegov odnos prema svrsi života.

Površno posmatrano, *pričica* može biti smiješna, s moralnom poukom ili zabavna, ili pak od svega pomalo; ti elementi osiguravaju očuvanje priče. Međutim, njena didaktička i edukativna funkcija ovisi o drugim osobinama, od kojih je jedna sposobnost oslikavanja određenog obrasca razmišljanja ili ponašanja; posljedično, osoba dobija mogućnost izbora umjesto prethodno automatskog i nesvjesnog ponašanja. Nijedno objašnjenje, niti neposredno saopćavanje značenja i pouke *pričice*, ne može zamijeniti utjecaj koji ona ima na um slušatelja ili čitatelja; namijenjene da ostvaruju niz različitih utjecaja, *pričice* pružaju iskustvo značenja.

Sufijske poučne *pričice* osiguravaju pojavu okruženja pogodnog za širenje intuitivnog i kapaciteta uvida. *Uvid* napose postiže se obmanjujućim *trećim licem*, što opušta naš urođeni i ratoborni odbrambeni mehanizam. Kada se naše ponašanje poklopi s nekim od aspekata *priče*, dolazi do trenutnog prepoznavanja istine (*hakikat*

² *Ma'rifet* dosl. *spoznaja*; pojam se u tesavvufskom tehničkom pojmovniku koristi za intuitivno (nadahnuto) znanje, znanje i poznavanje duhovnih istina koje se doseže ekstatičkim iskustvom a ne racionalnim učenjem; prema drugim autorima, ova vrsta znanja razlikuje se od znanstvenog znanja ili *ilma* zasnovanog na učenju, proučavanju, istraživanju, sintezi i analizi jer se doseže promišljanjem, iskrenim trudom, korištenjem svijesti za istraživanje vlastitog bića. Suprotnost *ilmu* je *neznanje*, a suprotnost *ma'rifetu* je *negiranje*. U hadisi-kudsiju kaže se: “O ljudi! Ko (spo)zna sebe, (spo)znat će i Mene; ko Me (spo)zna, traži Me, a onaj koji Me traži, zasigurno će Me naći; onaj ko Me nađe (naći će) ispunjenje svih svojih težnji i očekivanja, i nikoga ne stavlja ispred Mene. O ljudi! Budite ponizni i skromni da biste Me (spo)znali. Onaj ko se sebe odrekne, naći će Mene. Da bi Me (spo)znao, odreci se sebe. Srce koje ne procvjeta i ne očisti se, slijepo je.” U jednoj od prvih rasprava o duhovnim postajama (mekamima), *Mekamet-i erbe'in*, Ebu Sa'ida ibn Ebi'l-Hajra, *ma'rifet* se navodi kao 25. postaja duhovnog putovanja; prethodi mu uvjerenost istinitošću (*haku'l-jekin*) a za njim slijedi trud (*džehd*).

ili *hakikah*)³ i njenog povezivanja s našim ponašanjem. To prepoznavanje rastapa strukturu koja podupire našu svjesnu nesvijest koja zamagljuje uvid u naše ponašanje. Na unekoliko suptilnijoj razini poezija ima isti učinak. Kako je poezija kreirana da zaobilazi racionalni um, naša intuitivna dimenzija prepoznaje suptilna značenja unutar stihovane poruke, svjesno ili nesvjesno, ovisno o stupnju *budnosti* slušatelja.

Iz duhovne perspektive, koncept “ja” koji je usvojila i s kojim *radi* zapadna psihologija često je zbunjujući te svejednako često dio problema, umjesto da bude dio rješenja. To je posebno očigledno danas sa pojavom brojnih teorija koje se otimaju za ispravnu definiciju i redefiniciju ovog skliskog koncepta; svima manjka obuhvatan, integrirani psiho-duhovni model razumijevanja prirode i funkcije ega / “ja”, uključujući i transcendentalni aspekt čovjeka. Misleće “ja”, emocionalno “ja”, djelatno “ja” i promatrajuće “ja” komplementarne su faze svijesti, a nipošto osnovni izvor individualnog postojanja. Pravi izvor nalazi se iza i ponad uobičajene svijesti. “Promatrajuće ja” most je između materijalnog svijeta i *transcendentalne ravnine*. Bez ojačavanja i razvoja “promatrajućeg ja” nemoguće je načiniti slijedeći korak ka spoznanju svoga pravog “ja”. Način, model i put za samospoznavanje u islamu nudi tesavvuf. *Sufijska psihologija* je razrađen holistički proces koji sadrži *način* i *sredstvo* kojim se čovjeku omogućava da razumije i shvati – spozna – svoje vlastito “ja”. Ti *načini* i *sredstva* postojali su davno prije pojave moderne psihologije i omogućavali i olakšavali zdravo i ispravno funkcioniranje osobe na društveno prihvatljivoj razini, ali i *iza* i *ponad* toga: metod za realizaciju i transformaciju individualnog “ja” u *Ultimativno Ja*, što je – za sufije – svrha života.

Počnimo s nekoliko temeljnih definicija i premisa bez čijeg poznavanja bi ovaj tekst bio nedovoljno jasan, prije svega definiranjem zdravlja, bolesti i lijeka. U prvom redu, recimo da je medicina skup načina reagiranja na bolest, pri čemu definicija bolesti pretpostavlja ujednačeno poimanje i definiranje bolesti u kontekstu definicije zdravlja. Nesumnjivo, zdravlje napose moguće je definirati na nekoliko razina, kako na tjelesnoj (fizičkoj) tako i na duhovnoj, odnosno psihičkoj ravni, respektivnim domenama medicine i psihologije. Za potrebe ovog teksta usredotočit ćemo se na potonju ravan, odnosno domen međusobnih odnosa i veza duše, radije psihe (*nefs*) i duha (*ruh*), dva stvorenjska entiteta koji predstavljaju samu srž islamskog poimanja ljudske unutarnje stvarnosti. Međutim, vrijedi primijetiti da je, prema Ibn-Sini, ali i prema Empedoklu i Hipokratu, fizička bolest ili oboljenje posljedica narušavanja ravnoteže između različitih *tečnosti* tijela. Slijedi da bolest, ali ni zdravlje, nije moguće odvojiti iz obuhvatnijeg kozmičkog / kozmološkog poimanja međusobnog odnosa između *anime* (duše) i fizičkog organizma što, umnogome, ukazuje na izvjesnu korespondenciju između unutarnjeg stanja i tjelesnih naklonosti (bilo da se radi o potrebi ili prohtjevu). U islamskoj tradicionalnoj medicini četiri tjelesne tečnosti, odnosno raspoloženja korespondiraju četirima kozmološkim elementima: *crna žuč* – zemlji, *sluz* – vodi, *krv* – zraku a *žuta žuč* – vatri.⁴ Ove *korespondencije* dodatno naglašavaju prirodno određenje i definiciju zdravlja kao *reda* i *poretka* odnosa i veza. Bolest je, slijedi iz navedenoga, u osnovi neposredno ili posredno poveziva s narušavanjem ravnoteže – zašto ne reći i idealnog sklada – koji

³ *Hakikat* (ar. *suština* ili *istinitost*) pojam je izveden iz jednog od Allahovih Lijepih Imena, *El-Hakk*, u značenju Istina. U tesavvufskom tehničkom pojmovniku označava unutarnju viziju božanske moći dosegnutu duhovnim ujedinjenjem sa Stvoriteljem, odnosno *ultimativni put*, kojim se putuje intuitivnim i emocionalno-duhovnim sposobnostima pod rukovodstvom *šejha*; smatra se jednom od postaja na putu (prema) Bogu, Uzvišenom. Osoba koja je prošla kroz *hakikat* i dosegla stupanj *ma'rifeta* u prilici je vidjeti pravu prirodu Boga, Uzvišenog i shvatiti razlog i svrhu vlastitoga stvaranja, zahvaljujući čemu postaje *čovjekom* u punini stvarnjskog smisla i namjere.

⁴ Liječnici hipokratovske tradicije preuzeli su koncept četiri prirodna elementa (zrak, zemlja, vatra i voda), podrazumijevajući ih osnovnim elementima ljudskog tijela. Ti elementi teoretski odgovaraju četirima tečnostima koje proizvode različiti tjelesni organi: krv, crna žuč, žuta žuč i sluz (...) ali i četiri vrste raspoloženja, odnosno prirode kojima se bavi savremena psihologija. Ljekar ili, radije, iscjelitelj na različite načine manipulira tim tečnostima odnosno njihovim uzrokovanim osobinama kako bi uspostavio i zadržao njihovu ravnotežu, a u cilju (re)uspostave zdravlja, odnosno iscjeljenja bolesti.

su nedvojbeno svjedoci i dokaz primordijalnosti ljudskog postojanja.

Onima u čijim srcima bolest je... (Kur'an, 33:60), Kur'an Časni smatra i naziva *licemjere*, što je jasna naznaka da je bolest napose stanje koje počelo ima u duhovnom, odnosno duševnom (psihičkom) domenu ljudskog bića. Tjelesno zdravlje je, u tom smislu, neodvojivo od duševnog / duhovnog zdravlja. Nadalje, 'zdravljem' se u Kur'anu Časnom smatra stanje ukupnosti ili integriteta koje je – u općem smislu – moguće identificirati s *fitretom*, primordijalnom normom ili izvornim stanjem najpotpunijeg Božijeg stvorenja – ljudskog bića (u općem smislu pojma, čovječanstva u cjelini). S kur'anskog, odnosno islamskog stajališta narušavanje ili, ne daj Bože, gubljenje fitreta podrazumijeva skretanje s Pravog Puta, odnosno odricanje ili poricanje *šehadeta*, islamske vjeroispovjesne formulacije koja glasi *la ilahe illa'llah*, u doslovnom prijevodu s arapskog jezika, *nema božanstva osim Boga*. Drugim riječima, ono što bi se moglo nazvati *ontološkom bolešću* ustvari je bezvjerje (*kufir*), ali i idolopoklonstvo (*širk*), to jest, u prvom redu poricanje postojanja Stvarnosti te pridruživanje drugih stvarnosti Bogu sa svim duhovnim i moralnim konsekvencama koje taj čin skrbi i podrazumijeva. U kontekstu ovog napisa, treba znati i imati na umu da za sufije *šehadet* ne podrazumijeva i ne znači samo i prosto potvrđivanje jednog Boga nasuprot ili unutar *panteona* božanstava što bi, u punom smislu riječi, bilo svejednako mnogoboštvo, kao i ona doslovna. Sa sufijskog stajališta *šehadet* je potvrđivanje da postoji samo jedna Stvarnost, te da sve ostale stvarnosti *jesu* odnosno *postoje* samo onoliko koliko *participiraju* u jedinosti Stvarnosti, poput kapi vode u okeanu. Posljedično, svaki iskorak iz ovog okvira je suštinski egzistencijalni

širk, odnosno potvrđivanje mogućnosti postojanja stvorenja neovisno o Stvarnosti Stvoritelja koji ih je stvorio.

Savremena i tradicionalna psihologija

Savremena psihologija pretpostavlja da je Univerzum (svjetovi) potpuno materijalan te da nema nikakvu svrhu ni značenje; tradicionalna psihologija tvrdi da je Univerzum stvoren u skladu s Božijom Voljom te da je u potpunosti prožet Božijim Prisustvom. Nadalje, savremena psihologija smatra da je čovjek tek tijelo, a da se um – nekako – razvio iz fizičkog nervnog sistema; treba spomenuti da je značajan element tradicionalne psihologije *srce – duhovno* ili samo srce, ovisno o kojoj se tradiciji radi – ali u svakom slučaju *mjesto* manifestacije unutarnje intuicije, odnosno nadahnuća, poimanja, razumijevanja i mudrosti. U savremenoj psihologiji opis ljudske prirode fokusira se i završava opisom ljudskih ograničenja i neurotskih tendencija (klinička psihologija), ili pak na urođenoj dobroti i ljudskoj suštinski pozitivnoj prirodi (humanistička psihologija). Prema tradicionalnoj psihologiji ljudska bića *smještena* su između meleka i životinja; posjeduju elemente obje prirode te otvorenu mogućnost da se uzdignu iznad meleka ili, pak, da potonu u instinkt i nagon ispod životinjskog; u skladu s tim, borba u smislu neprestanog napredovanja – nasuprot tonjenju – pokazuje se kao neminovan zadatak. Prema savremenoj psihologiji najviše stanje ili razina svijesti koju ljudsko biće može dosegnuti je racionalno, *hodajuće* stanje. S aspekta tradicionalne psihologije to stanje je ustvari *hodanje u snu*; većina ljudi je, naime, nemarna i nesvjesna sebe i/ili svijeta oko sebe, odnosno žive u skladu s uvjetovanim vjerovanjima i navikama iz djetinjstva.

Savremena psihologija tvrdi da su samopoštovanje i snažan ego od ključne važnosti, te da je gubitak identiteta patološko stanje. U tradicionalnoj psihologiji – tesavvufu napose – osjećaj odvojenosti (vlastitog) identiteta jedna je od najdebljih koprena između Boga Uzvišenog i ljudi zbog koje imamo osjećaj iskrivljene stvarnosti i koja nas sprječava od uvida i poimanja naše stvarne prirode; cilj je prepoznati razliku između sebičnog, samoljubivog, negativnog i pozitivnog i zdravog identiteta (*ego*), te se izdići iznad življenja u skladu s nagonima i prohtjevima prvom i zadovoljiti potrebe i težnje drugog. Savremena psihologija drži da je osobnost relativno cjelovita struktura. U tradicionalnoj psihologiji ljudsko biće smatra se zbirkom različitih osobina i tendencija, od kojih su mnoge još u vezi s različitim stupnjevima *evolucijskog* razvoja. Savremena psihologija logičko rezoniranje smatra vrhuncem ljudskih osobina, putem ka znanju i mudrosti. U tradicionalnoj psihologiji apstrahirani logički intelekt smatra se *nižim intelektom* ponad kojega postoji *viši*, koji nam omogućava razumijevanje značenja i smisla života. Savremena psihologija čvrsto vjeruje da je gotovo sve znanje koje ima ikakvo značenje moguće prenijeti logički organiziranom prozom. Tradicionalna psihologija nepokolebljivo vjeruje da je pisana riječ svojevrsno ograničenje napose, te da je najviši stupanj i razina duhovnog napretka ponad i iza bilo kojeg – svakog – racionalnog opisa, za čije doseganje je prije svega potrebno odreći se racionalnog, odvojenog, zasebnog identiteta (*ego*). Za savremene psihologe *vjera* je vjerovanje u nestvarno ili u ideje za koje ne postoji čvrst dokaz. Za tradicionalnu psihologiju *vjera* znači vjerovanje – uvjerenost – u postojanje istine iza svih pojavnosti materijalnog stvaranja.

Tri središnja i glavna koncepta tradicionalne (islamske / sufijske) psihologije su srce (*kalb*), “ja” (*ego*, *nefs*) i duša / duh (*ruh*) – izvorni kur’anski / arapski pojmovi podrazumijevaju neuporedivo više od pojmova na bilo kojem drugom jeziku – a koji su stoljećima već predmetom kur’anskih, *hadiskih* i komentara tesavvufskog tehničkog pojmovnika. Srce ili *kalb* – koje se često naziva i *duhovnim srcem* – nije fizički organ, nego organ percepcije dublje inteligencije i mudrosti, koji *sadrži božansku iskr*; to je *mjesto* poimanja, spoznaje i dubokog duhovnog znanja. Cilj tradicionalne psihologije je *probuditi* i unaprijediti srce u organ iskrenosti, ljubavi i samilosti, te ga pripremiti za prijem *srčane inteligencije*, neuporedivo i nezamislivo dublje i ozbiljnije od racionalne, apstraktne inteligencije uma. Kaže se da je, kada se *srčano oko* otvori, moguće vidjeti iza površine pojavnosti postojanja, a kada se *srčane uši* otvore, moguće je čuti stvarnosti istine iza riječi. *Kalb* funkcionira na sličan način kao i fizičko srce: kao što srce opskrbljuje tijelo krvlju, *kalb* hrani dušu mudročću i duhovnim svjetlom, ali i čisti negativne osobine; kada fizičko srce oboli, cijelo tijelo pati, a kada *kalb* oboli, pati duša. Treba imati na umu da prema tradicionalnoj psihologiji emocije nisu proizvod srca, nego ega ili *nefsa*.

“Ja”, ego ili *nefs* je aspekt psihe, odnosno element postojanja koji se pokazuje u postojanju kao cjelini, te koji ima funkcionirajući potencijal od najnižeg i najodvratnijeg do najviše razine uzvišenog. *Nefs* na najnižoj razini podrazumijeva naše negativne osobine i tendencije; kod većine *nefs* je pod kontrolom emocija, želja i zadovoljstava. Tradicionalna psihologija – temeljem kur’anske upute – identificirala je sedam stupnjeva *nefsa*, pri čemu duhovno napredovanje podrazumijeva – i

uvjetovano je – kretanjem kroz te razine; pritom svaka razina ima respektivne osobnosti i odgovarajuće opasnosti i zablude, ali i metode liječenja i transformacije. O svemu ovome više kasnije u tekstu.

Duša / duh ili *ruh* je neposredno povezan s božanskim, čak i kod onih koji toga nisu svjesni. I duša ima sedam razina ili aspekata koji čine njevu cjelinu: mineralni, biljni, animalni, osobni, ljudski, tajni i najtajniji; svaka razina predstavlja jednu od evolutivnih etapa, a napredovanjem se smatra prolazak kroz te razine ili aspekte. Duša je cjelovita i prožima, obuhvata sve aspekte osobe: tijelo, um i duh. Svaka razina duše ima vlastite darove i moći, ali i slabosti; cilj koji pred dušu postavlja tradicionalna psihologija jeste njeno ukupno jačanje ali i uspostava ravnoteže spomenutih razina, pri čemu napredovanje, odnosno dosezanje slijedeće ne podrazumijeva potpuno napuštanje i zanemarivanje prethodne; pritom se neravnotežom smatra zastajanje na razinama *nefsa* ili *ruha* ili između njih. Savremene psihologije bave se jednim ili drugim aspektom duše, ne holistički; psihologija ega bavi se takozvanom *animalnom* dušom – radije dušom uvjetovanom i pokretanom instinktima, nagonima i žudnjama za zadovoljavanjem osnovnih potreba – pri čemu se osnovni motiv življenja nalazi između traganja za zadovoljstvom i izbjegavanja boli, bilo fizičke bilo emotivne. Bihevioralna psihologija fokusira se na uvjetovano funkcioniranje *biljne* i *animalne* duše; kognitivna psihologija bavi se mentalnim funkcijama *osobne duše*; humanistička psihologija zanima se za aktivnosti *ljudske duše*; predmet zanimanja transpersonalne psihologije je nadosobna svijest *tajne* i *najtajnije* duše. Tradicionalna psihologija bavi se transformacijom ukupne ličnosti.

Transformacija ličnosti (nefs)

Treba prije svega imati na umu da je *ličnost* zapravo živi proces a nipošto statična struktura psihe; ličnost nije stvar. Izvorni arapski pojam *nefs* u neposrednoj je vezi s riječima u značenju *dah*, *duša*, suština, “ja” i postojanje, te se stoga radi o procesu koji se odvija u obliku interakcije tijela i duše; nakon što se duša utjelovi, ona *zaboravlja* svoju izvornu prirodu i biva uzapćena u materijalnom stvaranju; postaje *ličnost*. Cilj svake duhovnosti – u predmetnom slučaju govorimo o islamskoj, pa ćemo u nastavku teksta koristiti pojmove iz tesavvufskog tehničkog pojmovnika – jeste očišćenje srca, obrazovanje i odgoj ili transformacija ličnosti i prepoznavanje Boga, Uzvišenog. Najnižom razinom ličnosti – ili “ja” – dominiraju oholost, egoizam i potpuno sebična i samoljubiva pohota, pohlepa i požuda... nagonima koji vladaju razumom ili prosudbom te slove kao porivi ili osobine, odnosno snage u čovjeku koje treba transformirati, odnosno staviti pod kontrolu. Šejh Muzaffer Ozak, k.s., u svome djelu *Iršad* piše:

“Ličnost ili ‘ja’ (nefs) po sebi uopće nije loš, a pogotovo ne zlo; nikada ne krivite svoj nefš, jer vaš nefš je pod kontrolom važnih želja i prohtjeva. Cilj je učiniti sve radi dosezanja stupnja razmišljanja, osjećanja i ponašanja u skladu sa zdravim razumom i višim idealima, pri čemu se treba kritizirati za svaku pogrešku i prestup. Više stanje podrazumijeva potpuno zadovoljstvo Božijim davanjem bez obzira da li se radi o ugodi ili neugodi, ispunjenju fizičkih potreba ili, pak, ne.”

Moglo bi se reći da je ovo jedini dio ljudske osobnosti i *ličnosti* koji ga odvodi od Istine, pri čemu njena suprotnost – najviša razina – čista ličnost ne poznaje nikakvu dvojnost niti odvojenost od Istine.

⁵ *Tedžellijet* (pl. *tedželli*) ili *teofanija* u domenu postojanja jeste manifestacija božanske Istine u smislu beskrajnog savršenstva i neograničene slave; Božije *teofanije* u suštini su izljevi Njegove Uzvišene Ljepote, Njegovoga Savršenstva i Njegove Ljubavi uprizorene u ogromnom prizorištu – Univerzumu. Načelno, *teofanije* se manifestiraju na tri razine koje Ibn Arabi naziva *hazretima* (Prisustvima ili Dostojanstvima): Prva razina: *Čista Suština* ili *egzistencijalne teofanije Suštine*; to su determinacije Allaha, Uzvišenog, Navlastito, jer On (Uzvišen je On!) Svojom Suštinom transcendentira sve manifestacije i forme. *Svijet* iz kojega isijavaju (manifestiraju se) ove teofanije naziva se Jedinost (*alemu'l-ebadijjet*) ili Domen Jedinosti. U ovome univerzumu božanska Suština pojavljuje se upriličena u vidu neopisivosti, naziva i/ili kvalifikacija; to je svijet čiste Suštine koji se smatra Misterijom nad Misterijama i Tajnom nad Tajnama iz koje potječu teofanije Suštine, ogledalo u kojemu se ogleda Apsolutna egzistencijalna Stvarnost. Druga razina: *Atributi* ili *egzistencijalne teofanije božanskih Osobina*; to su determinacije Boga, Uzvišenog, Navlastito, za Sebe, aspektima Svojih Suštinskih Imena i Atributa. *Svijet* osobit za ovu vrstu *teofanija* je Ujedinjenost (*alemu'l-vabdet*) ili Domen Ujedinjenosti Suštine s Njenim Atributima. Bog/Istina manifestira Se i u Svojoj Suštini i Svojim Suštinskim Savršenstvom nakon što zakrivenosti kao *Skriivena Riznica*; potječu iz promišljanja onoga što Ibn Arabi naziva *svetim emanacijama* (*fejžau'l-akdes*); u ovom osobitom svijetu teofanija postojanja koja su određena za utjelovljenje pojavljuju se u formi nepromjenjivih stvarnosti. Treća razina: Djela ili *djelatne egzistencijalne teofanije*, budući je Božija priroda napose Suština, Atributi i Djela, upredstavljena Njegovim

S epistemološkog stajališta, *šehadet* islamski duhovni velikani smatraju izrazom Inteligencije (*Akl*) ili trakom božanskog svjetla koji se ultimativno povezuje ili čak identificira s Duhom (*Ruh*), budući da samo ono što na određeni način *jeste* Jedno može potvrditi metafizičko jedinstvo Jednoga bez kontradikcije i/ili licemjerja. Što se tiče poricanja ili negiranja istine, *sladostrasna duša* ili *duša sklona zlu* (*nafs-i emmare*), ona *duša* koja je odvojena od *duha* ili bez veze s intelektom, jeste ta – ili to – što *apsolutizira* individualni status čovjeka i strasti s tim u vezi, odvajajući ga od Stvoritelja pritvrđivanjem njegove prividne metafizičke neovisnosti; upravo ta egzistencijalna pogreška uzrok je svih nereda, neravnoteža i svakovrsnih degeneracija, a sve bolesti su tek njihove manifestacije ili simboli.

S druge strane – za tren zanemarujući činjenicu da smo i do sada baratali pojmom tradicionalna ili *sufijska psihologija* – moramo, zarad istine, reći da taj pojam napose ne odgovara stvarnom stanju stvari, jednostavno zbog toga što implicira relativno homogenu doktrinu *psihe* – *nfsa* napose što ipak nije slučaj. Međutim, za potrebe ovog ogleda usvojiti ćemo pojmovnik s kojim se većina naših časnih prethodnika složila i usaglasila, te koji su najčešće koristili u svojim djelima, a temeljem izričitih i nedvojbenih kur'anskih uputa; tako razlikujemo šest osnovnih *konceptata* – *latifa* (*letaif-i sitte*, šest profinjenosti): *nfs*, *kalb*, *ruh*, *sirr*, *hafi* i *ahfa* – koji se odnose na respektivne psiho-duhovne organe, *sposobnosti osjetilne* i *nadosjetilne percepcije* ili pak *središta kontemplativnog iskustva*. Naime, tesavvuf insistira na “buđenju” uspavanih ili “oživljavanju” obamrlih duhovnih *organa* “osjetila duhovne percepcije” koji se immanentno nalaze u svakoj individui. Svaki od tih organa povezuje se s određenim

dijelom tijela, bojom, jednim od Božijih poslanika... Buđenje odnosno aktiviranje tih *organa* ili *osjetila* potrebuje naročito obrazovanog vodiča, uputitelja, učitelja; etape aktivacijskog procesa dio su unutarne metodologije koja se najadekvatnije i možda ponajljepše poredi s alhemičarskim Djelom. Jedan od duhovnih velikana prošlog stoljeća Djelo je napose definirao riječima:

Svaka ljudska duša na ovaj svijet dolazi sa šansom da postane čovjek; mali je broj onih koji tog zadatka postanu svjesni, još manji broj onih koji iskreno krenu putem samospoznaje, spremni na najveća odricanja i žrtve, do čijeg kraja stignu samo rijetki.

U ovom pojmovnom kontekstu *kraj* ili Cilj je jedna vrsta upotpunjenja, odnosno duhovni stupanj na kojemu ljudsko biće postaje Čovjekom, proces napose naziva se *Putem* ili *sejr-i sulukom*, a svaka etapa Puta podrazumijeva jedan *organ* i njemu odgovarajući pristup. Pritom treba imati na umu da Bog, Uzvišeni, nije stvorio dvije iste duše, te tako ne postoje dvije iste osobe, te da je pristup svakoj individui potpuno originalan i bez prethodnog uzora, tako da ne postoji ni jedinstven obrazac. Ono što je zajedničko svim ljudima je da, prema većini autora – naime gotovo svim – svi posjedujemo šest “duhovnih organa” ili perceptivnih osjetila ili sposobnosti, čije buđenje, oživljavanje ili, kako mi to najviše volimo definirati, čišćenje predstavlja suštinu, svrhu i cilj sufijske filozofije ili duhovnog Puta. Prva i temeljna etapa Puta je (pr)očišćenje čovjekove osnovne sladostrasne prirode (*terbijetu'n-nfs*), za kojom slijedi čišćenje duhovnog srca (*kalb*) (*tezkijetu'l-kalb*) do stupnja *ogledalne refleksije* kako bi postalo prijemčivo za Božansku Ljubav (*Isk*), potom prosvjetljenje duha (*tedždzeltjetu'r-ruh*),⁵ pojačano oslobađanjem od

egoističnih nagona (*teklījetu's-sirr*) uz pomoć i s ciljem sjećanja i spominjanja (*zīkr*)⁶ Božanskih Lijepih Imena, odnosno Njegovih Uzvišenih Sifata, s konačnim ciljem skidanja koprena s posljednja dva *organa* koji se respektivno nazivaju, *hafi* i *ahfa*. Brojni su pokušaji da se ovim posljednjim duhovnim osjetilima pronade odgovarajuća pojmovna zamjena koji su (svi) okončani neuspjehom, te smo se stoga radije odlučili koristiti njihove izvorne nazive. Prije nego pređemo na teoriju Puta, najprije posvetimo dio pažnje definiranju, odnosno opisu svakog od spomenutih organa.

Stupnjevi nefsa (*letafetu'n-nefsi*)

Nefs se u savremenoj literaturi najčešće prevodi kao *duša*, iako ovakav prijevod ni značenjski ni sadržajno, pa ni funkcionalno ne odgovara pravom stanju stvari. Etimološki pojam ishodi iz korijena u značenju *dah* – u skladu sa svim tradicionalnim psihologijama u kojima se čin disanja povezuje sa životom, poput hinduističkog pojma i koncepta *atman* ili grčkog *pneuma*, kao i latinskog *spiritus* – u smislu fizičkog procesa disanja kao energizirajućeg procesa kojim se živom biću osigurava postojanje. S druge strane, neki *sufiji* pod pojmom *nefs* podrazumijevaju potpuno psihološki proces koji obuhvata ukupan mentalni, emocionalni i voljni život. Kako god, temeljem kur'anskog teksta kao najpouzdanijeg vodiča, usvojiti ćemo definiciju da je *nefs* niža, egoistična i sladostrasna ljudska priroda koja, uz *tabijāt* (dosl. fizička priroda), obuhvata vegetativne i animalne aspekte ljudskog življenja, koja se – teorijski – nalazi neposredno ispod pupka (*letafetu'n-nefs*). U literaturi kao osnovni cilj duhovnog / sufijskog Puta je preobrazba, transformacija (*tezkījetu'n-nefs*), iako *sufiji* najradije

govore o odgoju *nefsa* (*terbijetu'n-nefs*) od ponižavajuće i upropašujuće narcisoidnosti, egoističnosti i samozadovoljstva kroz različita psihička stanja (*hal* – privremeno stanje) i duhovne stupnjeve (*mekam* – trajnije stanje) do stanja čistote – svjesnosti – u kojemu se vlastita volja upokorava Božijoj Volji. Prema većini vjerodostojnih autoriteta hijerarhijskih stupnjeva / postaja – *mekama nefsa* – na Putu je sedam, iako neki još barataju samo sa tri: duhovno putovanje počinje sa *nefs-i emmarom* (sladostrasnom dušom) preko *nefs-i mutme'inne* (smirene duše), a završava se sa *nefs-i safijom* (čistom dušom), odnosno *nefs-ikamilom* (potpuno, idealnom dušom). Osim njih tu su još i *nefs-i levvame* (pokajnička ili duša koja sama sebe kori), *nefs-i mulhime* (nadahnuta duša), *nefs-i radijje* (zadovoljna duša), *nefs-i merdijje* (duša kojom je Bog zadovoljan); potpun hijerarhijski slijed od najniže do najviše je *nefs-i emmare*, *nefs-i levvame*, *nefs-i mutme'inne*, *nefs-i radijje*, *nefs-i merdijje*, *nefs-i safije* i *nefs-i kamile*. Prva četiri stupnja čine prvu fazu duhovnog odgoja i zovu se jednim imenom *kurb-i fera'id*, a posljednja tri stupnja čine drugu fazu duhovnog odgoja i zovu se *kurb-i nevafil*.

Strogo uzevši, *nefs* napose uopće nije *letafet* u pravom smislu riječi nego najrudimentarnije, rekli bismo najprimitivnije postojanje – ego ili "ja", osobito *nefs-i emmare* (sladostrasno "ja", zapovijedajuće "ja") u kojemu se čovjek povinuje i odaje porivima i nagonima. *Nefs* – treba biti oprezan – umnogome podsjeća na čovjekovu prirodu i karakter, s tom razlikom što podstiče čovjeka da se odaje užicima i strastima od kojih čovjek ni fizički a pogotovo duhovno nema nikakve koristi. Naprotiv! Skup nastojanja i truda u cilju je etapa Puta koja se u literaturi spominje pod općim nazivnikom

Lijepim Imenima. Egzistencijalne *teofanije* Njegovih Djela su izvanjski učinci Njegove božanske Moći u manifestiranom svijetu. *Svijet* u kojemu se ove *teofanije* otkrivaju (objavljuju!) naziva se Objedinjenost (*alemu'l-vahdanijjet*) ili Objedinjenost Njegova tri aspekta: Suština-Atributi-Djela. Otkriva se *svetim emanacijama* (*fejzu'l-mukaddes*): univerzum u kojemu Se Bog, Uzvišeni, pokazuje u *formi* vječitih stvarnosti obuhvata vrste i pojedince, osjetilne forme i zamisli (ideje).⁶ *Zīkr* dosl. zazivanje, spominjanje, sjećanje – često u obliku *zīkrullah* – jeste sjećanje i spominjanje Boga, Uzvišenog, Njegovim Lijepim Imenima; činiti *zīkr* znači biti svjestan Boga. *Zīkr* je *ibadet* koji podrazumijeva ponavljanje Allahovih Lijepih Imena, dijelova i odjeljaka Kur'ana Časnog i donošenje *salavata* na Allahovog Poslanika Muhammeda (s.a.v.a.). *Tespīh* ili *tesbih* je oblik *zīkra* koji se u uglavnom obavlja na *brojanicu* sa 99 zrna koja korespondiraju jednakom broju Allahovih Lijepih Imena. *Zīkr* u tarikatima je obred pri čemu svaki tarikat ima vlastiti način obavljanja ovog *ibadeta*, bilo da se radi o zajedničkom ili individualnom prakticiranju. Ponekad se *zīkr* obavlja uz pratnju tradicionalnih instrumenata poput defa, naja, dombaka, tara... U arapskim zemljama obred zajedničkog obavljanja *zīkra* najčešće se naziva *hadrah*, koja je ujedno i vrhunac derviških skupova bez obzira na učenje ili formalnu strukturu, a mogu trajati i po nekoliko sati. Načelno, prema načinu obavljanja *zīkra* postoje *zīkr-i dželli*, glasni *zīkr* jezikom, te *zīkr-i hafi*, tihi, srčani, *zīkr*, iako *sufiji* radije *zīkr* dijele po osnovu letaifa na: *zīkr-i nefsi*, *zīkr-i kalbi*, *zīkr-i rubi*, *zīkr-i sirri*, *zīkr-i hafi* i *zīkr-i ahfa*.

borba protiv vlastitog nefsa, a temeljem predaje koja se prenosi od Plemenitog Poslanika Muhammeda (mir neka je s njim i njegovima), koji je po povratku s bitke na Bedru rekao: *Vratili smo se iz malog rata (borbe, džihadu'l-esger) u veliku bitku (džihadu'l-ekber)*. Drugovi (r.a.) upitaše: Allahov Poslaniče, šta je velika bitka? Poslanik odgovori: *Bitka (borba) protiv vlastitog nefsa*.

U osnovi sedam je stupnjeva – neki vole reći razina, *mekama* ili *deredža* pa čak i vrsta – *nefsa* s kojima se susreće, odnosno koje upoznaje duhovni putnik – derviš. U svojoj najprizemnijoj i ujedno najpompeznijoj varijanti *nefs* je *sedmoglava aždaha* kojoj se ima odsjeći njenih sedam glava, poimenice: lažni ponos, odnosno oholost (*tekabbur, kibr*), pohlepa (*bars*), zavist (*hesad*), požuda (*šahvet, šahvah*), ogovaranje (*gibet, gibah*), zajedljivost (*bohl*), zloradost (*kina*). Riječima znamenitog bosanskog šejha Fejzulah-efendije Hadžibajrića (k.s.):

Na putu spoznaje o Bogu kroz faze približavanja Njemu, čovjekova duša prolazi kroz sedam stupnjeva, i naposljetku kad se potpuno očisti, čista doživljava smrt kao slast bračne noći. Ti stupnjevi se zovu: *nefs-i emmare* – duša sklona zlu; *nefs-i levvame* – duša koja sebe koristi; *nefs-i mutme'inne* – smirena duša; *nefs-i radijje* – zadovoljna duša; *nefs-i merdijje* – duša kojom je Bog zadovoljan; *nefs-i safije* – čista duša; *nefs-i kamila* – savršena duša. Prva četiri stupnja čine prvu fazu duhovnog odgoja i zovu se jednim imenom *kurb-i fera'id*. Posljednja tri stupnja čine drugu fazu duhovnog odgoja i zovu se *kurb-i nevafl*.⁷

Početak *albemičarskog djela*, a prema nekim autorima čak i prvu stepenicu uspona prema lišavanju loših osobina, moguće je prepoznati po iznimno jakom osjećaju samilosti. Na ovoj iskustvenoj razini nestaje

uzbuđenja (pozitivnog i negativnog), a umjesto njega pojavljuje se osjećaj praznine prsne šupljine, kao da je sve što je nekoč stajalo tu (lijepo i ružno) nestalo, ostavljajući za sobom samo čistu, smirenu i tihu prazninu. Opći dojam ponajviše podsjeća na osjećaj potpunog odsustva bilo kakvih aktivnosti, pritom ipak svjesno kušajući osjećaj otvorenosti, spremnosti i krajnje lucidnosti. Svi ovi pokušaji dočaravanja osjećaja nedostatni su i daleko od stvarnog iskustva koje je doslovno nemoguće opisati riječima jer, ako se obrati pažnja, postat će nedvojbeno jasno da osjećajem *smirene praznine* u stvari dominira fino, suptilno Prisustvo, tako fino i suptilno da ga je lahko previdjeti zanesen ili zbunjen iskustvom napose. Upravo to fino i suptilno Prisustvo jeste aktivirani i aktivni *letafet* ili njegova prva manifestacija, koja se očituje kao osjećaj samilosti prema sebi i prema drugima. Nadalje, *nefs-i levvame* ili duša koja sebe koristi stupanj je ili etapa buđenja; na ovoj razini svijest se budi i koristi se zbog pokoravanja vlastitim negativnostima. Osoba se kaje, traži oprost, ali ponovo pada, popušta pod utjecajem loših nagona, gore spomenutih *sedam glava*. Općenito, na ovoj razini *nefs* je nadahnut srčanom težnjom, vidi učinke svojih djela, usaglašava se sa intelektualnim aktivnostima koje ukazuju na sve negativnosti njegovog djelovanja, uočava i imenuje svoje slabosti, te teži popravljanju stanja. *Nefs-i mulhima* ili nadahnuta duša stupanj je djelovanja; na ovoj razini osoba postaje ustrajnija u slušanju i poslušnosti vlastitoj svijesti, ali joj se još ne predaje. Uočivši vlastite slabosti osoba osjeća poriv da čini dobro, nerijetko u tome i pretjeruje i nekadašnje nečinjenje dobrih djela prelazi u drugu krajnost. Na ovoj razini sufiji insistiraju na lijepim mislima i djelima u skladu s njima. Abbas ibn

⁷ *Ders-i men 'aref...* (Men arefe... ders-i), Šeb-i arus, Sarajevo, 1400/1979.

Abdu'l-Muttalib (r.a.), jedan od bliških srodnika i najodanijih sljedbenika (Drugova) Plemenitog Poslanika Muhammeda (mir neka je s njim i njegovima), uspostavlja tri pravila, odnosno uvjeta za uspjeh djelovanja na ovoj razini: (1) *te'džil* ili brzina; dobro djelo treba učiniti istoga trenutka kad se ukaže prilika i u tome se ne smije ispoljavati nikakva lijenost; (2) *tehkir* ili prezir; na svoja dobra djela, odnosno na svoje ponašanje, treba gledati s omalovažavanjem, u protivnom prijeti opasnost od samozadovoljstva i u konačnici ponosa odnosno oholosti; (3) *ihfa* ili tajnost; dobra djela se moraju čuvati od očiju javnosti, u protivnom ljudi će te početi hvaliti, a hvala je najkraći put do oholosti. *Nefs-i mutma'inna* ili smirena duša je – moglo bi se reći – idealna razina ega za jednog derviša. Na ovom stupnju osoba je čvrsta u svojim uvjerenjima, *nefs* se smiruje, konačno i nepovratno ostavljajući loša djela iza sebe. Isto tako, na ovoj razini derviš ne osjeća više nikakvo zadovoljstvo niti užitak u materijalnom, niti zabrinutost i neraspoloženje, koji bi bili uzrokovani ovosvjetovnim problemima, zadovoljavajući se Božijom odredbom. *Nefs-i radijje* ili zadovoljna duša; na ovoj razini čovjek nalazi da je zadovoljan svime što dolazi od njegovog Gospodara – a sve dolazi od Gospodara – ne živi ni u prošlosti ni u budućnosti, nego doslovno u trenutku u kojem jeste, uz prevladajući osjećaj posvemašnje slabosti, nedostatnosti i potrebitosti Božijeg Pristustva i Njegovе pomoći. *Nefs-i merdijje* ili duša kojom je Bog zadovoljan; na ovoj razini *dva ruha* u čovjeku žive u potpunom miru; čovjek postaje mehak i tolerantan, pravi pokazatelj *ablak-i hamide*, idealnog odgoja i ponašanja. *Nefs-i safije* ili čista duša; na ovoj razini čovjek se *zaodijeva* osobinama idealnog čovjeka (*insan-i kamila*), potpuno

predanog i nadahnutog Božijim Pristustvom i usklađenog s Gospodarevim *videnjem* čovjeka, Njegovog namjesnika na zemlji (*halifetullah*) ostvarenog u smislu svoga stvaranja.

Rezimirat ćemo riječima jednog od duhovnih velikana tesavvufa i utemeljitelja prvog *tarikata*, *tarikati Kadirijje*, Sejjida šejha Abdu'l Kadira Gejlanija (k.s.), iz njegovoga djela *El-matleb fi meratibu'l-tarikat* ili *Potrebno znanje o tarikatskim stupnjevima*:

Prvi mekam: *Nesf-i emmare*, sladostrasna ili duša sklona zlu, *Sejr ila Allah* ili *Sefer-i Urudži*, put do spoznaje Allaha. *Alem-i šubud* – vidljivi svijet; mjesto: prsa; *hal* (stanje): sklonost prema zabranjenom. Vezuje se za *šeri'at*. *Nur* (svjetlo) – plavo. *Zikr salikin*: *La ilahe illa Allah* (*La ma'bude illa Allah*, Niko ne zaslužuje obožavanje osim Allaha). To je zikr *'alem-i mulka*, svijeta meleka Azraila (a.s.).

Zapovijedajuće “ja” ili, kako se u literaturi još spominje, dominirajuće, pohodno “ja”, sklono zlu, koje nastoji zagospodariti osobnošću svakog ljudskog bića. Osnovna karakteristika ove razine je ogromna sebičnost i potpun nedostatak moralnosti i samilosti. Opisi ove razine posve su nalik opisima većine ljudi iz savremenih psihoanalitičarskih teorija: potpuna obuzetost požudom i agresivnošću. Na ovoj razini ljudi su najsličniji ovisnicima koji negiraju svoju ovisnost: njihovim životima dominiraju negativne osobine i nekontrolirana ovisnost o lošima navikama, što oni, uprkos svemu, dosljedno negiraju. Na ovoj razini nemoguće je ostvariti bilo kakvu *promjenu*, budući da posjednici ovakvih osobina ne prepoznaju bilo kakvu potrebu za promjenom.

Drugi mekam: *Nefs-i levvame*, duša koja sebe kori. *Sejr ila Allah*, put do spoznaje Allaha. *Alem-i berzah*

– međusvijet; mjesto: srce; stanje: ljubav, *mehabbet*. Vezuje se za *tarikāt*. Svjetlo – crvenkasto. *Zikr ‘ašikin: Ism-i Allah (La mevǧzude illa Allah, Ništa ne postoji osim Allaha; Illa Allah, Illa Allah. Drugi zikr je: La ilahe illa Allah. To je zikr ‘alem-i melekut, svijeta meleka Mikaila (a.s.).*

Pokajničko “ja” ili duša koja sama sebe kori. Ljudi koji nisu nadišli prvu razinu nesvjesni su i nesavjesni. Kako svjetlo vjere jača, počinju se javljati *uvidi*, vjerovatno prvi put, zahvaljujući čemu postaju očigledni negativni učinci sebičnosti i samoljubivosti. Na ovoj razini još uvijek vladaju želje i prohtjevi, ali se osoba kaje zbog svoga stanja i stremljenosti prema višim idealima. Šejh Muzaffer Ozak (k.s.) kaže: *Unutar čovjeka neprestano se odvija borba između nižeg “ja” i duše, u smislu ko će koga odgajati, ko će kome biti gospodar? Ako duša pobijedi, onda je čovjek vjernik, onaj koji priznaje i prihvata Istinu, a ako pobijedi niže “ja”, bit ćete od onih koji negiraju Istinu.* Na ovoj razini ljudi još uvijek ne posjeduju sposobnost da svoj život značajnije promijene. Međutim, budući da svoje pogreške vide jasnije, njihovo kajanje i želja za promjenom stalno će jačati. Na ovoj razini ljudi su poput ovisnika koji počinju shvatati bol koji su uzrokovali sebi i drugima, ali je ovisnost još uvijek prejak da bi se bilo šta promijenilo.

Treći mekam: *Nefs-i mulhimme*, nadahnuta duša. *Sejr ila Allah*, put do spoznaje Allaha. *Alem-i ervah* – svijet duša, nevidljivi svijet; mjesto: duša; stanje: ljubav. Vezuje se za *ma’rifet*. Svjetlo – crveno. *Zikr vasilin: Ism-i Hu (La ilahe ħajruba, Nema boga osim Oprostitelja; Allah, Allah.)* To je zikr *‘alemi-i džeberuta*, svijeta meleka Džebraila (a.s.).

Nadahnuto “ja”: Na ovoj razini *traġatelj/ putnik* nalazi istinsko zadovoljstvo u *ibadetu*, promišljanju i drugim

duhovnim aktivnostima; tek sada osoba kuša radost duhovnog iskustva, istinski motivirana idealima samilosti, hizmeta i moralnih vrijednosti. Ova razina može se smatrati početkom stvarnog prakticiranja *tesavvufa*, jer do sada najbolje što je čovjek imao i mogao učiniti jeste površno izvanjsko razumijevanje i mehaničko obavljanje *ibadeta*. Iako još nije oslobođen ega i želja, ova nova razina motivacije i duhovnog iskustva znakovito reducira moć tih sila. Za ovu razinu znakovit je život u skladu s višim vrijednostima, ali ako ti novi motivirajući faktori ne postanu dio života, uvehnut će i uginuti. Karakteristike ponašanja osobe na ovoj razini su ljubaznost, samilost, kreativna djela i visok moral te, ponad svega, emocionalna zrelost.

Četvrti mekam: *Nefs-i mutme’inne*, smirena duša. *Sejr me’a Allah*, put sa spoznajom Allaha. *Alem-i hakikah Muhammedijeh* – svijet muhamedovske stvarnosti; mjesto: tajna; stanje: *vuslet* (stizanje). Vezuje se za *hakikat*. Svjetlo – bijelo. *Zikr: Ism-i Hakk, Ism-i Vehhab. Zikr: Hu, Hu.* To je zikr *‘alem-i Labuta* ili *‘alem-i Huvijjeta*, svijeta meleka Israfila (a.s.).

Smireno “ja”: Putnik konačno nalazi otpočinak; borba koja se odvijala na nižim razinama u osnovi je završena: stare želje i prohtjevi više ne postoje, nestaje egoizma, što osobi omogućava prisniju vezu s božanskim. Osoba je slobodoumna, zahvalna, pouzdana, povjerljiva i umiljata. Ako neko s istim emocijama prihvata nevolje kao i lijepe stvari, može se reći da je dosegla razinu zadovoljnog “ja”. U razvojnem smislu trajanje ove razine može se smatrati periodom tranzicije: ego se počinje rastapati i odricati se svih ranijih briga i veza te reintegrirati kao aspekt univerzalnog “Ja”.

Peti mekam: *Nesf-i radiije*, zadovoljna duša. *Sejr fi Allah*, put spoznaje

Allaha. *Alem-i Labut* – svijet božanske prirode; mjesto: tajna tajne; stanje: *ghina* (bogatstvo). Vezuje se za *Sirrun lebu*. Svjetlo – zeleno. Zikr: *Ism-i Hajj, Ism-i Vahid*.

Zadovoljno “ja”: Na ovoj razini osoba ne samo da je zadovoljna vlastitom sudbinom nego i svim nevoljama i nedaćama čak teškoćama i kušnjama u životu, znajući da je sve od Boga, Uzvišenog. Stanje zadovoljnog “ja” znakovito se razlikuje od uobičajenog iskustva života i svijeta fokusiranog na traženje zadovoljstava i izbjegavanje bola. *Kažu da je jednom prilikom sultan Mahmud iz Gazne podijelio krstavac s Ajazom, svojim najdražim i najodanijim prijateljem. Ajaz je zadovoljno pojeo svoju polovicu krstavca, ali kada je sultan zagrizao svoju polovicu, bila je toliko gorka da je istoga trena ispljunuo. “Kako si mogao pojesti nešto tako gorko”, upitao je sultan, “ukus mu je poput krede!” “Prijatelji moj dragi”, uzvratilo je Ajaz, “nauživao sam se toliko ljepota i blagodati iz tvoje ruke da šta god mi daš ima sladak okus.”* Kada ljubav i zahvalnost prema Allahu, Uzvišenom, narastu do ove razine, čovjek doseže stupanj zadovoljnog “ja”.

Šesti mekam: *Nefs-i merdijje*, duša s kojom je Bog zadovoljan. *Sejr ‘an Allah*, put do spoznaje Allaha. *Alem-i šuhud* – vidljivi svijet; mjesto: *hafi*; stanje: *hajrubu* (činjenje dobra). Vezuje se za *šeri’at*. Svjetlo – crno. Zikr: *Ism-i Kajjum, Ism-i Ehad*.

“Ja” kojim je Bog, Uzvišeni, zadovoljan: Oni koji su došli do ovog stupnja shvatili su da sva pokretačka snaga dolazi od Boga, Uzvišenog, te da nisu u stanju ništa učiniti po svojoj volji ili želji. Ne boje se ničega i ne traže ništa. Ibn ‘Arabi (k.s.) ovaj stupanj opisuje kao unutrašnje vjenčanje “ja” i duše, odnosno dosezanje

izvornog jedinstva i cjelovitosti. Na prethodnim stupnjevima ljudi se bore protiv svijeta jer imaju iskustvo dvojnosti; slomljeno ogledalo odražava hiljadu prikaza jedne slike. Kada se ogledalo ponovo spoji, odražavat će samo jednu sliku. Otklanjanjem unutarnje pomnogostručnosti *putnik* (sufi) osjeća svijet jedinstvenim i dragim.

Sedmi mekam: *Nefs-i kamile ve safije*, idealno (potpuno) čista duša. *Sejr bi Allah*, put sa spoznajom o Allahu. *Alem-i vahde me’a el-ketbreh* – svijet jednote u mnoštvu; mjesto: *ahfa*; stanje: *beka* (vječitost). Vezuje se za *Džem’*. Zikr: *Ism-i Kahbar, Ism-i Samed*.

Čisto “ja”: Na ovoj razini čovjek je u potpunosti nadišao sebe, odnosno svoje “ja”. Ego ili odvojeno “ja” više ne postoji, čovjek je potpuno realizirao i aktualizirao istinu, *nema boga osim Allaha*, svjestan je da doista nema ništa osim Boga, Uzvišenog, da samo On (Uzvišen je On!) postoji te da je osjećaj mnoštva jedinki ili odvojenosti samo opsjena.

U istom smislu, kao potkrepu, možemo navesti i viđenje šejha Muhammeda Fekkija (k.s.), koji u svome djelu naslovljenom jednostavno “*Tesavvuf*” govori o sedam *mekama*:

Položaj salika (derviša) u prelaženju konačišta (stanica) sličan je putniku na putovanju (...) kao što je putniku potreban vodič za hranu, prijevoz, društvo, osiguranje itd., tako je isto i saliku potreban muršid koji poznaje put, koji je prešao taj put i zna njegove koristi i štete. Hrana mu je bogobojaznost, a sredstvo prijevoza himmet (zauzimanje, zalaganje). Treba mu drug, tj. njegova braća na istom putu. Treba mu i oružje, tj. Božija imena kojim straši dva neprijatelja, šejtana i svoj *nefs*.

I kao što čovjek na putovanju prolazi kroz razne gradove i predjele, na kojima se zadržava pa onda nastavlja putovanje do svog cilja, tako isto i salik na svom putu prolazi kroz sedam mekama. Učenjaci su te mekame ovako prikazali:

1. Mekam tmine, nešto drugo što je preče od Boga. Nefs se u tom mekamu naziva emmare (duša potčinjena zlu).
2. Mekam svjetla – levvame.
3. Mekam tajni – mulhime.
4. Mekam savršenosti – mutme'inne.
5. Mekam dostignuća (vuslet) – radijje.
6. Tedžellijet-i efal (Odras Božijeg djelovanja) – merdijje.
7. Mekam (Odras svojstava i imena Božijih) – kamile.

Dok god je dotični u jednom od ovih mekama, pokriven mu je slijedeći mekam. Ko je u prvome mekamu, njemu je zastrto očito gledanje svijeta (nur), a ko je u drugome mekamu, njemu je zastrt nur tajni itd. Sufija neće doseći stupanj kamileh dok ne prođe sve ove mekame, upotpuni se na prethodnim mekamima. Kroz to uzdizanje (usavršavanje) dospijeva do visokih shvaćanja. Sufije to visoko shvaćanje nazivaju: ma'rifet-i hakikat. To je, zapravo, stupanj u kojem se saznaje istinska stvarnost, istina, tj. da je znanje, znalac i znano jedna stvar.

Stres: oboljenje savremenog doba

Stres je zasigurno jedan od najčešće spominjanih poremećaja ravnoteže koji, koliko god može biti koristan, toliko – ili još više – može biti poguban po ukupno ljudsko zdravlje ukoliko postane pojava koja ima sve karakteristike stalnosti s manifestacijama – tvrde ljekari – u vidu visokog krvnog pritiska, glavobolje, ulcera,

depresije, alergija, srčanog ili moždanog udara, astme, artritisa, dijabetesa pa čak i tumoroznih promjena ili raka. Stres je način reagiranja na nepoznato, budućnost i smrt. Međutim, Allah, Uzvišeni, muslimane (ustvari sve ljude, ali one koji Njega vjeruju naročito) osigurao je učinkovitim preventivom: *I Mi ćemo vas na iskušenje stavljati, dijelom strahom, dijelom glađu, i umanjivanjem imetka i gubitka i gubitkom života i plodova! A strpljive obraduj... (Kur'an, 2:155)*. Poslanik islama (mir neka je s njim i njegovima) kaže: *Vaš najveći neprijatelj su vaše duše (vaše "ja")*. *Ako ne vodite računa o svojim dušama, to će uzrokovati nevolje.* (Buhari). Nadalje, muslimani bi trebalo da su svjesni kur'anske istine da su na ovom svijetu prolaznici, odnosno putnici, da *ničemu od onoga što im se dogodi nisu mogli izbjeći, niti im se trebalo dogoditi bilo šta od onoga što ih je mimoišlo*, te da ih *Gospodar nikada neće opteretiti više nego što mogu imati po(d)nijeti*, te da je bilo kakav strah od bilo čega osim Allaha, Uzvišenog, osobito u domenu na koji ne mogu utjecati – sudbine, napose – u neposrednoj vezi s manjkavostima u njihovoj vjeri, da budemo blagi u ocjeni.

S druge strane, odricanje od vjerovanja Allaha, Uzvišenog, protivno je ljudskoj prirodi i napose predstavlja poremećaj: *Bolest je u njihovim srcima, a Allah bolest njihovu i povećava. Zato što lažu, njima bolna patnja pripada!* (Kur'an, 2:10). Vjernik (*mu'min*) stoga ne može patiti od stresa, a osobito na najvišem stupnju vjerovanja (*ihšan*) jer zna da – bez obzira na zbivanja – na koncu će se vratiti svome Gospodaru. *Što je čovjek bliže vjerovanju, njegovo duhovno zdravlje je veće.* U najkraćem, slijedi spisak preporuka za muslimane u cilju predupređivanja i smanjenja učinaka stresa: (1) zikr: *...one koji vjeruju*

i čija se srca, kad se Allah spominje, smiruju! A doista, srca se smiruju pri svakom Allahovom spomenu! (Kur'an, 13:28); (2) abdest; (3) namaz: O vjernici! Potporu sebi pribavljajte strpljenjem i namazom! Zbilja, Allah je sa strpljivima! (Kur'an, 2:153); (4) traženje oprosta: Tražite oprost od svoga Gospodara! On zbilja prašta! (Kur'an, 71:10); (5) učenje Kur'ana: Poslanik islama (mir neka je s njim i njegovima) kaže: ...Kur'an je lijek za bolesti duše. (Buhari); (6) voditi računa o budućem a ne ovom svijetu: Ko god vodi računa o budućem svijetu, Allah će njegovo srce ispuniti osjećajem bogatstva i neovisnosti; bit će usredsređen i zadovoljan, a ovaj svijet će njemu dolaziti. Ko god vodi računa samo o ovome svijetu, Allah će učiniti da osjeća neprestalan strah od siromaštva; bit će nemiran i neusredsređen, a od ovoga svijeta neće imati ništa osim onoga što mu je unaprijed određeno, kaže Poslanik islama (mir neka je s njim i njegovima); (7) misliti pozitivno: muslimani ne bi trebali razmišljati o lošim stvarima nego o dobrim stvarima iz prošlosti, uvijek se nadajući boljim. Nastojati promijeniti prošlost ne samo da nije moguće nego je i besmisleno, a govoriti "da je..." i "da nije..." otvara vrata šejtanu, kaže Poslanik islama (mir neka je s njim i njegovima), te kaže: Znaj da pobjeda dolazi sa strpljenjem, a da posljednje svake teškoće dolazi olakšanje; (8) ne gubiti vrijeme razmišljanjem o strahu ili stresu: Prema većini savremenih psihologa, trka s vremenom jedan je od osnovnih uzroka stresa. Lijenost je majka svih zala (bolesti), od čega je čak i Poslanik islama (mir neka je s njim i njegovima) tražio zaštitu i utočište kod Allaha, Uzvišenog. Znajući da je ovaj život kratak a vrijeme dragocjeno, muslimani bi oboje trebali ulagati u potragu za znanjem; (9) umjesto zaključka: dovoljno paradoksalno, najbolji lijek od straha od smrti je često

prisjećanje na smrt. Poslanik islama (mir neka je s njim i njegovima) kaže: Sjećajte se često onoga što poništava sva zadovoljstva – smrti! Jer nema nikoga ko se u teškom stanju ne sjeti smrti, a da njegovo stanje ne postane lakše...

POST SCRIPTUM

Duhovni organi i njihov odgoj

Uprizoravanjem, upokazivanjem stvari, Šejhu'l-Ekberu stvari, objašnjava suštinu noćnog putovanja i uzdignuća, uznesenja, te na sebi svojstven način tumači kako '...Ademovo podučavanje imenima' tako i '...dva luka ili bliže'. Po ovoj drugoj liniji, duhovni odgoj teče na liniji srce-duša i o njemu šejh Hadžibajrić kaže:

'U fizičkom srcu u prsima je sjedište (centar) Duše. To su *kalb* i *ruh*. Duša (*ruh*) je u nutri (batin) srca (*kalb*). I *ruh* ima svoju nutrinu pod nazivom *sirr* (tajna). I *sirr* ima svoju nutrinu *surrus-sirr* (tajna tajne). *Sirrus-sirr* ima svoju nutrinu koja se naziva *hafij* ili *hafi* (skrivenost). To sakrivanje je Božija stvar – *emr*. I pitaju te o duši (*ruh*). Ti reci, 'Duša je nešto od moga Gospodara, a vama je dato samo malo znanja.' (Kur'an, al-Isra, 17:85). Pamet zavidi duši na njoj sakrivenosti (Mevlana Dželaludin Rumi). Srce i duša s nutrinama nose zajedničko ime 'finese duše' – *Letaifur-Rub*. Oni imaju svoja mjesta u prsima i raspoznaju se po finim signalima – *letaif* (*latife*). *Ahfa* daje znakove u sredini prsa, *hafij* na desnoj strani, *sirr* i *sirrus-sirr* na lijevoj strani. *Rub* ispod desne sise i *kalb* (srce) ispod lijeve sise. *Letaifur-Rub* je u uskoj vezi s moždanim centrom. Ljubav prema Bogu leži u srcu; u srcu leži i vjerovanje u Boga (*iman*) i nijekanje postojanja Boga (*kufir*).⁸

⁸ Hadžibajrić, F., *Omer Lutfijin tahmis na Bošnjakovu kasidu o Fususul-Hikemu*, Anali GHB, V-VI, Sarajevo, 1978, str. 203.

Letafet – latifa		porijeklo fejza (<i>faydh</i>)	poslanik	boja	mjesto
super tajna (<i>arcantum</i> , <i>akbfā</i>)		osobina obuhvatne sinteze (<i>ša'n-i džem'</i>)	Muhammed	zelena	<i>sternum</i> – sredina grudi
arcantum (<i>kbāfi</i>)		sifati negacije (<i>sifat-i selbije</i>)	Isa'	crna	iznad desne sise
tajna (<i>sirr</i>)		božanski sifati (<i>šu'un-i zatijje</i>)	Musa	bijela	iznad lijeve sise
duh (<i>ruh</i>)		osam nepromjenjivih božanskih sifata (<i>sifat-i subutijje zatijje</i>)	Ibrahim / Nuh	crvena	ispod desne sise
srce (<i>qalb</i>)		djelatni sifati (<i>sifat-i fi'lijje</i>)	Adem	žuta	ispod lijeve sise
duša (<i>nafs</i>)		Porijeklo u svijetu božanske zapovijesti	srce	–	sredina čela
Fizički okvir (<i>qalab</i>)	vatra		<i>arcantum</i>	–	
	zrak		duh	–	
	voda		tajna	–	
	zemlja		super tajna (<i>arcantum</i>)	–	

Šejhu'l-Ekber nastavlja:

'Ime stvari ukazuje na Onoga koji ih je imenovao, a Njime su darovana ostalima. Tako, ustvari, postojanje stvari i postojanje njenog 'ja' jednakoznačni su. Stoga, kada je stvar znana, 'ja' je poznato, a kada je 'ja' poznato, Gospodar je znan (spoznat).

Ti pretpostavljaš da su drugi, drugi u odnosu na Allaha. Ne postoji ništa drugo osim Njega, ali ti to ne znaš. I kad gledaš u Njega, ne prepoznaješ Ga. Kada ti se tajna razotkrije, znat ćeš da si ništa drugo do li On. Tada ćeš, isto tako, znati da si ti onaj kojega On želi (i da ne moraš nestati), i da si zauvijek i da nećeš nestati s vremenom, jer ne postoji nešto tako kao prolazak vremena. Tvoji atributi su Njegovi. Bez sumnje, tvoja pojavnost Njegova je pojavnost. Što je u tebi – u Njemu je. Tvoje 'prije' Njegovo je Prije; tvoje poslije – Njegovo je Poslije;

tvoja suština je Njegova Suština – bez Njegovoga ulaska (ulijeivanja) u tebe ili tvoga ulaska (ulijeivanja) u Njega, jer '*Sve propada – osim Lica Njegovoga*.' (Kur'an, 28:88)

Ono što postoji i vidljivo je – On je. Ne postoji ništa osim Njega, pa kako ništa može prestati postojati? Postoji samo On, Njegova suština, koja će (za)uvijek biti. Dakle, ako neko zna da stvar koja postoji ne može prestati postojati, onda će sumnja i neznanje o toj stvari nestati. To postojanje je vječno, bez promjene u neko drugo postojanje. Kada se onaj koji je siguran (uvjeren, *yakin*) u postojanje sretno s onim koji to negira, oni se ne ujedinjavaju. U najboljem, sumnja o postojanju nestaje.

Stoga, ne misli više da trebaš postati ništa, da se moraš poništiti u Njemu. Ako tako misliš, onda si ti Njegova koprena, koprena Allahova koja je nešto drugo do li On.

Kako možeš ti biti koprena koja Njega zakriva? Ono što Njega zakriva Njegovo je postojanje kao Jednog, Jedinog.

Zato su riječi dopuštene Mansuru al-Hallaju, kada su riječi *'Ja sam Istina'* sišle s njegovih usana; i Ebu Jezidu al-Bistamiju kada je povikao, *'Slava Meni, Suštini, oslobođenom od svih nedostataka'*

To nisu ljudi koji su utruli (poništili se, *fana'*) u Allahu; niti su došli (do toga) da budu u Allahu; niti su oni postojali prije, postajući ništavnost poslije. Oni su oni koji svoje atribute vide Allahovim atributima, njihova suština Allahova je suština, bez njihovih atributa i postojanja u Allahu ili izvan Njega. Njihovo 'ja' samo je Allahovo postojanje. Oni su oni koji su dosegнули Allaha. Oni su vječni. Oni nikada ne prestaju biti, jer nikada nisu ni bili, budući da postoji samo Allahovo 'Ja', Allahova suština. Ne postoji nikakvo drugo postojanje. Postoji samo postojanje Allahovo.

Naš Prvak, Allahov Poslanik, kaže: *Ne proklinjite Vrijeme, jer Allah je Vrijeme*, ukazujući na to da je Allahovo Biće lišeno sličnosti ili jednakosti ili sudruga, nego se upokazuje u vječnom vremenu. Jedino postojanje je Allahovo postojanje. Allah, Uzvišeni govoreći kroz Svoga Poslanika, kaže Musau: *Robe moj, bijah bolestan i ti ne dođe običe me; bijah gladan i ti ne nahrani me...*

Allah, Uzvišeni, jasno upokazuje da je biće bolesnoga Njegovo biće, te da je i onaj koji je gladan i potrebit također On. Ako su bolesni i gladni On, onda je i tvoje biće isto tako Njegovo biće. Na isti način, sve načinjeno od elemenata i događaja, također je On.

Kada tajna jednoga atoma iz kojega su svi ostali atomi izvedeni u postojanje (uspoznati), tajne ukupnoga univerzuma (svih svjetova), vidljive i nevidljive, bit će razotkrivene. Tada nećeš vidjeti ništa drugo osim Allaha, bilo u ovome svijetu

ili u Budućem. Vidjet ćeš sve postojanje ovoga svijeta i Budućega, sva imena i stvari imenovane tim imenima i njihova bića kao Njegovo Biće samo. Vidjet ćeš da Allah ništa nije stvorio vječnim.

Možda ćeš vidjeti Njegovo razotkrivanje (objavljivanje), Njegovo bivanje i Njegove atribute u drugoj vrsti slike, bez osobina i osobenosti, onako kako Se On razotkriva, *'...svakog trena On se u svemu nahodi'* (Kur'an, 55:29)

Tada ćeš vidjeti da sve stvari za koje si mislio da ih je On stvorio, On nije stvorio. Njihova pojavnost odraz je Allahovog razotkrivanja (objavljivanja) Svoje suštine i Svojih atributa, u svakom trenu, u različitom obliku i obrazu.

On je Prije, jer On je Samoopstojan. On je Poslije, jer On je Beskonačan. On je Vidljivi, jer On je Jedini. On je Nevidljivi, jer on je Jedini. On je Prvi, jer jedino On postoji. On je Posljednji, jer nema ništa poslije Njega. On je prvo slovo (*barf*) i sva slova do posljednjeg slova. On je slava viđenja i slova neviđena. On je ime, i On je imenovani. Njegovo bivanje jedina je neophodnost; stoga je isto tako neophodno da ne postoji postojanje osim Njegovoga.'

Samospoznaja ili "smrt prije smrti"

Nadalje, za glasovito *umiranje prije smrti*, koje je u isto vrijeme hvaljeni i sporeni izričaj (*hadith*) Allahovog Poslanika (mir neka je s njim i njegovima), ali i naziv ili makar *mahlas* (poetsko, pjesničko ime) još jedne od iznimno značajnih doktrina ukupne islamske duhovnosti, *Šejhu'l-Ekber* kaže:

'Onaj koji o sebi (za sebe) misli kao o drugom osim Allaha zasigurno nije ništa drugo doli On, jer Allah, Uzvišeni, lišen je svakoga postojanja osim Svoje Uzvišene Suštine. Sve, vidljivo i nevidljivo, što postoji u Njemu, s Njim, odvojeno od Njega, nije ništa drugo doli On, jer i drugo 'ja' je On. Ko god sebe

tako vidi i podaren je tim osobinama niti ima veza niti kraja.

Neko umire kada, Allahovom voljom, njegovo vrijeme iscuri. Njegovo materijalno bivanje – koje se naziva životom – okončava se u određeni čas, gubeći svoju osobenost i osobine, kako dobre tako i loše. Onaj koji umire duhovnom smrću dok se njegov materijalni život nastavlja, također gubi svoje osobenosti, bilo dobre bilo loše, i ništa od njega ne ostaje. Na njegovo mjesto dolazi Allah da bude. Njegovo 'ja' postaje Allahovo 'Ja'; njegove osobine postaju Allahovi atributi.

Tako, kada je naš Prvak, Allahov Poslanik (mir neka je s njim i njegovima), rekao

Umri prije smrti, mislio je Spoznaj se prije nego umreš.

Allah, Uzvišeni, govoreći kroz Svoga Poslanika, reče: Moj rob Mi se približava *ibadetom* (robovanjem, obožavanjem) i dobrim djelima dok ga Ja zavolim; a kada ga zavolim, Ja postajem sluh njegovih ušiju; postajem vid njegovih očiju; postajem riječ na njegovom jeziku; postajem ruke kojima dohvata; postajem snaga svakog dijela njegovoga bića.

Ovim božanskim riječima Allahov Vjerovjesnik ukazuje da onaj koji umre prije smrti poima svoje ukupno bivanje Allahovim bivanjem i ne vidi razlike između sebe i Allaha, između svojih atributa i Allahovih, niti vidi bilo kakvu potrebitost jer nema mogućnosti bilo kakve promjene u njegovome stanju. Jer da njegovo bivanje nije već bilo Allah, ne bi mogao ni spoznati samoga sebe.

Pa, kada spoznaš samoga sebe, tvoje 'ja' i sebičnost će te napustiti, a ti ćeš znati da u postojanju nema ničega osim Allaha.

Uvjet za samospoznaju je znati da ako si bivanje za sebe, neovisno o drugim bivanjima, onda nemaš potrebe ni za utrnućem (samo-poništenjem, *fena'*) u Allahu, niti za samospoznajom. Ti si 'ti' ('ja'),

božanstvo – samoopstojno i bez drugoga postojanja osim sebe – a samo je Allah, Uzvišeni, Onaj Koji je oslobođen postojanja bilo kojeg drugog božanstva osim Sebe. A kada spoznaš sebe, bit ćeš siguran (uvjerit ćeš se, *jekin*), da ti niti postojiš niti ne postojiš, bilo sada, ili prije, ili u budućnosti. To značenje *la ilaha illa 'Llah* – nema božanstva osim Allaha – nema postojanja osim Njegovoga, niti bilo čega drugo osim Njega, i On je samo Jedan – postat će ti sasvim jasno.'

'Upokazanja (manifestacije) Njegove suštine ne razlikuju se ni na koji način od Njegovoga bivanja kakvo je bilo prije. Upokazanja (manifestacije) Njegove Jednosti trebaju Njega kao Prvog. On je Skriveni bijući Vidljivi; Njegova tajna upokazana je vidljivošću (vidljivoga). Njegovo Prije je Njegovo Poslije, a Njegovo Poslije je Njegovo Prije. Njegovo mnoštvo u Njegovome Jedinstvu (Jednosti) je, a Njegova Jednota (Jedinstvo) u mnoštvu je. On je Jedan, i sve je Jedno', kaže *Šejhu'l-Ekber* opertavajući doktrinu Jedinstva u mnoštvu i mnoštva u Jedinstvu, i nastavlja, 'Njegova osobenost je u Njegovoj pojavnosti u svakome trenu u drugom obliku i u drukčijem stanju. U Njegovome Časnom Kur'anu, u suri ar-Rahman, Svemilosni, On kaže: 'Njemu se obraćaju oni na nebesima i na Zemlji, svakog trenu On se u svemu nabodi!' (*Kur'an*, 55:29).

Ništa nije postojalo niti išta postoji; ipak, u svakom trenu On Se upokazuje u drukčijem veličanstvenom stanju. Nije bilo prvoga; niti je bilo prije; sada više nema upokazanja. Uistinu, nema bivanja osim Njega, jer, ono što se samo pokazuje da postoji, postojeće i nepostojeće isto su. Ako to neko drukčije poima, mora shvatiti da se stvar može pojaviti iz ničega, što negira Jedinstvo Allahovo, i da je ono manjkavo – dok je Njegovo Jedinstvo lišeno i ponad svih manjkavosti.

Jedino postojanje Allahovo je postojanje. Ako to znaš i ne smatraš se da si isto kao On, ili drugo od Njega, ili zajedno s Njim – onda uistinu znaš sebe. Zato je naš Prvak, Allahov Poslanik (mir neka je s njim i njegovima), rekao, *‘Onaj koji zna (spozna) sebe, zna (spoznao je) svoga Gospodara!’* a ne, *‘Onaj koji dokine samoga sebe zna (spoznao je) svoga Gospodara!’* – jer, on je znao da nema ništa drugo do li Allah. I tako je on znao samoga sebe.

Znaj sebe; znaj svoje bivanje. Zasigurno ti nisi ti; ali ti to još ne znaš. Znaj da ovo postojanje niti si ti niti nešto drugo osim tebe. Ti ne postojiš; ali, u isto vrijeme, ti nisi ni ne-postojanje. Tvoje postojanje nije nečije drugo; niti te tvoje ne-postojanje čini nekim drugim. Bez bića i bez ne-bića, tvoje postojanje i tvoje ne-postojanje Allahovo je bivanje, jer posigurno je da je bivanje istine isto što i tvoje bivanje i tvoje ne-bivanje, i u isto vrijeme istina je ‘ti’ i nije ti.

Pa, kada ono što je oko tebe ne vidiš kao bilo šta drugo-osim-tebe, i sve i sva kao postojanje Jednoga – pa kada ne vidiš ništa drugo s Njim ili u Njemu, nego vidiš Njega u svemu kao sebe i u isto vrijeme kao ne-postojanje sebe – tek tada ono što vidiš jeste Istina. Tek tada, zaista, vidiš sebe, i znaš sebe.’

‘Rekao je Allahov Poslanik (mir neka je s njim i njegovima): *‘Mu’min (iskreni vjernik) ogledalo je mu’minu!’*

Istina je i oko ogledala i odraz u ogledalu. Jer oči iskrenog vjernika jesu oči Allahove a odraz koji on vidi jeste On, u ogledalu istine. Jer On nije ono što se odražava u tvome oku, niti znanje u tvome umu, ni u tvojim mislima, niti izmišljotina tvoje mašte, niti osjećaj u tebi. Nego je On tvoje oko, tvoje znanje, tvoje viđenje.

Pa, ako neko kaže, *‘Ja sam Istina!’*, ne čuj (te riječi) kao da ih je

čovjek izgovorio; kao od nekoga drugog osim Njega, nego kao da ih čuješ od Allaha. Jer jedino Allah kaže, *‘Ja sam Allah!’*. Ti nisi dosegnuo ono što je došlo onome koji izgovara te riječi. Da si dosegnuo stanje koje je njega (svega) obuzelo, razumio bi šta je mislio, vidio bi što je on vidio, rekao bi isto što je on rekao. Jer postojanje svega i svačega nije vlastito postojanje nego Njegovo, bez postojanja toga uopće.

Pa, ako neko kaže *‘Ja sam Istina!’*, ne slušaj (te riječi) ni od koga drugog osim Istine Napose; jer, nije to čovjek (onaj) koji ih govori, riječi su to Allahove. Taj čovjek koji izgovara te riječi ništa je drugo do li slika (odraz) u praznom ogledalu, jedan od beskonačnih atributa Allahovih. Odras je isto što i odražava, a riječi slike odraz su riječi Stvarnoga. Praznina je ogledalo; stvaranje je slika (odraz) u njemu. Čovjek je oko slike odražene u ogledalu; Jedan koji se odražava u slici skrivena je zjenica toga oka. Tako On vidi Sebe.’

Aspekti duhovnog putovanja (sejr-i suluq)

Među pravilima koja je šejh ‘Abdu’l-Halik Ghudždavani (p. 1220), jedan od Ibn al-’Arabijevih suvremenika, ostavio *tarikat-i nakšibendijji* šesto pravilo zove se i podrazumijeva *sefer dar vatan, putovanje u svojoj vlastitoj zemlji*. Naravno, ovo pravilo, odnosno njegovo ime i pojašnjenje, imaju simboličko značenje, ali se isto tako mogu i trebaju uzeti i doslovno. Nedžmuddinal-Kubra (p. 1200), koji je živio u istom vremenu, autor je jednog kratkog djela u kojemu ocrtava načela kojih se putnik treba i mora pridržavati, ali prije nego što kaže nešto o putovanju koje se naziva *sefer zahir*, izvanjskom putovanju na čije duhovne opasnosti on ukazuje i naglašava, on najprije opisuje aspekte putovanja *sefer qalbi, putovanja srcem*.

*Unutarnje i vanjsko
duhovno putovanje*

I Ibn al-'Arabi, puput Kubraa, bavi se i jednim i drugim aspektom putovanja, unutarnjim i vanjskim, te u svome djelu *Kitabu'l-isfar 'an nata'idž al-asfar* (Knjiga razotkrivanja učinaka putovanja) kaže:

'Postojanje počinje pokretom. Stoga u njemu ne može biti bespokretnosti, jer, da je bespokretno (postojanje), vratilo bi se svome izvornome stanju, ništastosti. Slijedi da 'putovanje nikada ne prestaje, ni u svijetu ponad nas, niti u onome ispod nas'. Kretanje nebeskih tijela, obrtanje nebeskih sfera, putanje, koje od vremena od kada je njegov otac posijao sjeme, vode čovjeka kroz četiri godišnja doba života, za kojima slijedi čovjekov usud poslije smrti, jesu, ustvari, među ostalim stvarima, primjeri neprestanog i neprekidnog kretanja kozmičkih tijela. I to nije sve, Allah, Uzvišeni, Sam, 'putuje' od Neodređenosti, 'Oblaka' (al-'ama). Iako je Nepromjenjiv u Svojoj Suštini, On Se upokazuje Svojim Imenima u neiscrpnj povorci teofanija, koje se u Kur'anu Časnom i Poslanikovom pravorijeku (hadithu) spominju kao, On sjedi na Svome Prijestolju, On 'silazi' na Nebesa najbliža Zemlji, On proteže Svoje stvaralačke aktivnosti u svim pravcima univerzuma. Njegova Riječ napose usmjerena je odozgo nadolje, a s najbližeg neba spušta kišu (nujuman) u srca ljudi. Svaki ajet Objave, od posljednjeg do prvog, postaje jednim od prebivališta (manazil) koja će djeca Ademova naseliti (makar i privremeno) u svome uspinjanju i uzdizanju prema Bogu.'

Dakle, svojom voljom ili protiv nje, znajući ili ne znajući, svako stvorenje putuje svojim putem. Ibn al-'Arabi se i u samom naslovu ovoga svoga djela poigrava riječima; duhovno putovanje ne može se nazvati *pohodom* (*safar*) ako

ne podrazumijeva objelodanjivanje ili razotkrivanje (*isfar*), jer glagol *safara* u arapskom jeziku najčešće se koristi u značenju otkrivanja lica žene, te stoga putovanje, nije duhovni pohod ako ne podrazumijeva skidanje koprena s nepoznatoga, objelodanjivanje tajni i razotkrivanje pokrivenoga, to jest ako ne urodi plodovima duhovne spoznaje.

Etape duhovnog putovanja

Sa svoga aspekta Ibn al-'Arabi o *sejr-i suluqu* kaže da je i prije polaska na Put najprije potrebno znati da postoje tri vrste putovanja: (1) *putovanje koje vodi Bogu* 'kopnom ili morem' (Kur'an, 10:22); put *kopnom*, koji ishodi iz vjere i objave, sigurniji je od dva moguća, dok je ruta *morem*, koristeći se spekulativnom misli kao jedinim *prijevoznim sredstvom*, nesigurno, pa čak i opasno; (2) *putovanje u Bogu*; tu je putnik porinut u beskrajno lutanje (*hayra*). Pojam *hayra* obično se prevodi kao 'zbunjenost', 'kompliciranost', ali u ovome, kao i u drugim Ibn al-'Arabijevim djelima ispravan prijevod bio bi bliži opisnom, neprekidnom napredovanju koje dušu vodi 'od početka do početka kroz početke koji nikada ne prestaju'. ...*Božiji se darovi nikada ne iscrpljuju*, kaže Ibn al-'Arabi, i *ne postoji posljednji dar koji bi prekinuo njihov niz*. Treća vrsta putovanja, (3) *putovanje od Boga*, odnosno povratak, koji se u izvjesnim okolnostima može tumačiti i kao odbacivanje, ali s ispravnijeg stajališta, to je ustvari znak božanskog odabira; drugu tvrdnju zasigurno potvrđuju ne samo Allahovi poslanici nego, možda i više, Allahovi odabranici među običnim ljudima, Allahovi prijatelji, *evlije* – *walaya* – pojam koji je izveden iz etimološkog korijena u značenju *bliskost*. U ovom slučaju radi se o dvostrukoj bliskosti, blizak ljudima, Allahov *velija*, *evlija* (*wali*) nikada ne prestaje biti blizak Bogu, te se stoga za njih kaže da ujedinjuju nebesa i zemlju.

‘*Sejr* – putovanje, *sefer* – pohod i *suluk* – ponašanje, slove kao tesavvufsko-tarikatski termini na putu približavanja Bogu (*tekarrub ilallah*) i spoznaje Boga (*marifetullah*). Prema većini relevantnih autoriteta Puta, *sejr-i suluk* (*sejr-i suluq*) ima četiri stupnja ili diionice Puta, i to:

1. *Sejr ilallah* – put do (spoznaje) Boga; čovjek kao da se budi iz sna utonulosti i neznanja, te želi i traži da se približi Bogu i da spozna Boga. On počinje u srcu osjećati ljubav prema Bogu i spoznaje da je on samo sitni atom u odnosu na postojanje Apolutnog Gospodara, Stvoritelja, Boga Uzvišenoga... Čovjekovo postojanje se utapa i nestaje ga u Božijem postojanju. To je individualno nestajanje u Apolutnom postojanju.
2. *Sejr fillah* – put u (spoznaji) Boga; kroz to utapanje i nestajanje srce postaje čisto i čovjek odbacuje negativna svojstva, a kiti se samo lijepim svojstvima i postaje stvarno dobar. Pod djelovanjem lijepih Božijih imena čovjek posmatra svijet i prosuđuje, ulazi u kosmos s većim spoznajama o Bogu i osjeća se bliže Bogu.
3. *Sejr meallah* – put sa (spoznajom) Boga; u svemu što ga okružuje čovjek zapaža i osjeća prisutnost Boga i Jedinstvo Božije. U srcu osjeća nit koja ga povezuje s Bogom, utapa se i nestaje u vječnom postojanju Boga, svjesno i zadovoljno.
4. *Sejr anillah* – put od (spoznaje) Boga; kad je čovjek spoznao Boga i kroz tu spoznaju približio se Bogu, on sad i u Mnoštvu vidi Jedinstvo. Postao je podoban i sposoban, usavršen je da

djeluje među ljudima kao *muršid* (vodič) i ukazuje im pravi put. Srce je toliko čisto da služi kao ogledalo na kojem se pokazuju refleksi i odbljesci slika iz duhovnog života. To je ujedno i manifestacija blizine Boga.⁹

Šejh Hadžibajrić kaže:

‘Prijelaz iz mekama u mekam nije po školskoj naobrazbi ili staži u tarikatu, nego po stečenoj spoznaji o Bogu, o blizini Boga, o milosti Božijoj i ljubavi, u krugovima, *šeri’at*, *tarikāt*, *hakikat*, *marifet*.

U četvrtom mekamu završava se period približavanja Bogu, to je *Devr-i akrebijjet*. Četiri mekama približavanja zovu se i ovim imenima, *kurb-i feraid* (obavezno približavanje), *meratib fiš’šuhud* (basamaci osvjedočenja) i *dženan-i erbe’a* (četiri srca).

Četvrti mekam u tarikatu je kao *sedžda* u *namazu*, jer kad se izvrši *sedžda*, završen je jedan *rek’at namaza*, pa se stupa na drugi *rek’at*. Kad se u tarikatu završi približavanje, onda nastupa usavršavanje, *devr-i ekmelijjet* ili *kurb-i nevafil* (neobavezno približavanje).

Za prijelaz u peti mekam treba *šejh*, zbog *džezbe* koja neupućene ljude može i zvesti. Kad srce postane čisto za prijem duhovnih spoznaja, ono postaje kao magnetizirano od privlačenja Boga. *Džezba* može biti otvorena i zatvorena. *Ačik džezbe* (otvorena džezba) je poželjnija.

Na šestom mekamu postiže se osposobljenje za *iršad* (*muršid*) i zadatak službe *šejha*. *Šejh* je vodič i učitelj u *tarikatu*.

Sedmi mekam je dar od Boga odabranim robovima i istinsko nasljedstvo starješinstva u vjeri. Samo osobe koje su u volji Muhammedu postignu kao dar ovaj mekam. To su stvarni nasljednici pejgambera u pitanjima vjere i vjerskih istina.¹⁰

⁹ Pakali, M. Z., *Osmanli Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sozlugü*, Maarif Basimevi, Istanbul, 1955, u: Hadžibajrić, šejh F., “Tesavvufsko-tarikatska poema Abdullaha Bošnjaka”, *Anali GHB*, II-III, Sarajevo, 1974, str. 24.

¹⁰ Hadžibajrić, F., “Tesavvufsko-tarikatska poema Abdullaha Bošnjaka”, *Anali GHB*, II-III, Sarajevo, 1974, str. 23.